

Έννοιες

ΓΙΩΡΓΟΣ ΜΑΡΑΓΚΟΣ

ΔΕΝ ΣΚΟΠΕΥΩ να εξετάσω εδώ την ιστορία της έννοιας «έννοια». Ένα τέτοιο εγχείρημα θα ισοδυναμούσε με την ανασύσταση της ιστορίας της ίδιας της φιλοσοφίας και θα οδηγούσε σε στριφνότητα ερμηνευτικά προβλήματα. Ένδειξη περί αυτού αποτελεί, κατ' εμέ, το εξής. Τα σχολικά εγχειρίδια δίδασκαν πως, ήδη από την αριστοτέλεια αφετηρία, έργο της Λογικής είναι, μεταξύ άλλων, να πραγματεύεται –συνήθως σε χωριστά κεφάλαια– τις έννοιες από τις οποίες συντάσσονται οι κρίσεις εκ των οποίων συντίθενται οι συλλογισμοί. Όμως ούτε η λέξη «Λογική», ούτε οι λέξεις «έννοια» και «κρίση» έχουν στο αριστοτελικό έργο άμεσα συνώνυμα. Επί παραδείγματι, ο όρος «έννοια» δεν απαντάται στο *Περί ερμηνείας*, στις *Κατηγορίες*, ή στα *Αναλυτικά πρότερα*, που μνημονεύονται ως πυρήνας της «αριστοτελικής Λογικής». Στο σημασιολογικό πεδίο του νεότερου όρου «έννοια» emπίπτουν διάφοροι όροι του αριστοτέλειου λεξιλογίου – λόγος, όνομα, γένος, είδος, καθόλου, κατηγορία, κατηγορήμα, κατηγορούμενον. Ο δε όρος κρίσις φαίνεται να φέρει επί τα καθ' έκαστον ενώ στις γενικές κρίσεις αντιστοιχεί το όνομα *υπόληψις*.¹ Καθοριστική στην ιστορία των ιδεών αποδείχθηκε η σύνδεση νόησης και γλώσσας ήδη στην αρχή του *Περί έρμηνείας*: «Ἐστι μὲν οὖν τὰ ἐν τῇ φωνῇ τῶν ἐν τῇ ψυχῇ παθημάτων σύμβολα, καὶ τὰ γραφόμενα τῶν ἐν τῇ φωνῇ» (*Περί έρμηνείας*, 16 α 3-4).² Πυκνό, λοιπόν, πλέγμα

1 Βλ. Bonitz 1870/1955· για σύντομη ιστορία του όρου *Λογική* βλ. τη σχετική παρέκβαση, §4, στον πρόλογο του Scholz, ²1959· για σύνοψη της αρχαίας λογικής παράδοσης, βλ. Kneale και Kneale 1962, ιδίως τα κεφάλαια 2 και 3.

2 Υπάρχει εν προκειμένω προηγούμενο. Στο διάλογο *Θεαίτητος* εκθέτει ο Πλάτων την άποψή του για μια «Γλώσσα της Νόησης»:
ΣΩ. [...] Τὸ δὲ διανοεῖσθαι ἄρ' ὃ περ ἐγὼ καλεῖς;
ΘΕΑΙ. Τί καλῶν;

από λογικο-γραμματικές, μεταφυσικο-οντολογικές, σημασιολογικές, γνωσιολογικές εννοήσεις και παραδοχές υποβαστάζουν εκδήλως και αδήλως την όχι πάντοτε μονοσήμαντη νοηματοδότηση των όρων στα αριστοτελικά κείμενα.

Η τελευταία επισήμανση ισχύει, βεβαίως, και αναφορικά με τις μεταριστοτέλειες νοηματοδοτήσεις του όρου «έννοια», που φαίνεται να αποκρυσταλλώνονται σε ένα στοχαστικό τόπο, εν μέρει τουλάχιστον αναγνωρίσιμο σήμερα, στους Στωικούς που οι καταβολές του προβληματισμού τους ανευρίσκονται στην πλατωνική, στην αριστοτέλεια και στην επικούρεια φιλοσοφία.³

Όσο δύναμαι, ως ανειδήμων, να κατανοήσω, οι μεταγενέστερες εννοήσεις περί εννοιών στη λατινόφωνη Ευρώπη, από τους Ρωμαϊκούς χρόνους έως τον Μεσαίωνα και την Αναγέννηση, αναπτύσσονται με την επαλληλία, την αλληλοδιείσδυση, τη συγκρητιστική ανάμιξη ποικίλων ιδεών από την Ακαδημία, το Λύκειο, τη Σκέψη, τον Κήπο, τη Στοά, όπως αυτές μεταδίδονται και μεταπλάθονται με το έργο υπομνηματιστών και δοξογράφων, και όπως μεθερμηνεύονται στο έργο αράβων και λατίνων μεταφραστών που εργάζονται σε ποικίλα κοινωνικο-ιδεολογικά πλαίσια, έχοντας καθένας αποκλίνοσες, συχνά δυσδιάκριτες, ενίοτε και ανεπίγνωστες θεωρητικές στοχεύσεις.

Επί παραδείγματι, στο κείμενο που ο Κικέρων απευθύνει σε φίλο του και αφορά τα *Τοπικά* του Αριστοτέλη, διαβάζουμε: «*notionem appello quod Graeci tum έννοιαν tum πρόληψιν*» – όπου είναι ευδιά-

ΣΩ. Λόγον ὄν αὐτὴ πρὸς αὐτὴν ἢ ψυχὴ διεξέρχεται περὶ ὧν ἂν σκοπεῖ. Ὡς γε μὴ εἰδῶς σοὶ ἀποφαίνομαι. Τοῦτο γάρ μοι ἰνδάλλεται διανοουμένη οὐκ ἄλλο τι ἢ διαλέγεσθαι, αὐτὴ ἑαυτὴν ἐρωτῶσα καὶ ἀποκρινομένη, καὶ φάσκουσα καὶ οὐ φάσκουσα. Ὅταν δὲ ὀρίσασα, εἴτε βραδύτερον εἴτε ὀξύτερον ἐπαῖξασα, τὸ αὐτὸ ἤδη φῆ καὶ μὴ διστάζει, δόξαν ταύτην τίθεμεν αὐτῆς. Ὡστ' ἔγωγε τὸ δοξάζειν λέγειν καλῶ καὶ τὴν δόξαν λόγον εἰρημένον, οὐ μέντοι πρὸς ἄλλον οὐδὲ φωνῆ, ἀλλὰ σιγῇ πρὸς αὐτόν. (*Θεαίτητος*, 189 e 3 – 190 a 7)

3 Για το πώς συστήθηκε η στωική λήψη της έννοιας «έννοια» σε σχέση και σε αντιπαράθεση προς την έννοια «πρόληψις» των επικουρείων, βλ., π.χ., Sandbach 1930, 44-51· βλ. επίσης τη διεξοδική πραγματεία Dyson 2009· για τις ιδιαίτερες πολύπλοκες σχέσεις ανάμεσα στις πλατωνίζουσες, στις αριστοτελίζουσες και στις στωικίζουσες σχολές και τάσεις στην ύστερη αρχαιότητα, βλ. Karamanolis 2006.

κριτη η υπό στωικό πρίσμα ανάγνωση (ανάμνηση;) του αριστοτελικού έργου. Δεκατρείς αιώνες αργότερα, ο Ακινάτης αναδέχεται, με θεολογική αλλά και πολεμική απόβλεψη, την αριστοτέλεια διδασκαλία, και θα χρησιμοποιήσει όρους όπως, *verbum interius*, *verbum cordis*, *verbum mentis*, *verbum cordis interius*, *conceptus*, *conceptus cordis*, *conceptio*, *intentio* ως δηλωτικούς νοητικών περιεχομένων που αντιστοιχούν κατά προσέγγιση στις έννοιες. Μπορούμε να δούμε πόσο εκ του σύνεγγυς παρακολουθεί ο Ακινάτης τον Αριστοτέλη, όταν γράφει: «*Vox enim significant intellectus conceptum, secundum Philosophum in libro I Peri hermeneias. [...] Vox autem quae non est significativa, verbum dici non potest. Ex hoc ergo dicitur verbum vox exterior, quia significat interiorem mentis conceptum*» (*Summa theol.* I, q. 34, a1) ή «*Quam quidem conceptionem vox significat, et dicitur verbum cordis, significatum verbo vocis*» (ό.π., q. 27 a 1). Αντιπαρέρχομαι εντελώς όσα σχετικά με τις έννοιες συντελέστηκαν τους πρώτους χριστιανικούς αιώνες στα πατερικά κείμενα και κατά τον Μεσαίωνα, από τον Βοήθιο και τον Πορφύριο, έως τον Αβελάρδο, τον Ιωάννη του Σώλσμπερι, τον Δουνς τον Σκώτο και τον Όκαμ, περνώντας από τη μεγάλη και ποικίλη χορεία των λοιπών Σχολαστικών.⁴

Βλέπουμε και πάλι το στοχαστικό έργο που δαπανήθηκε μέσα σε πολλούς αιώνες για να κατασταλάξει η χρήση στους οικειούς, νεότερους όρους *έννοια*, *ιδέα*, *idea*,⁵ *notion*, *concept*. Όσο για τον όρο

4 Στη λεξικογραφική περιδιάβασή μου βρήκα διαφωτιστικά όσον αφορά τη γενεαλογία και το περιεχόμενο της Μεσαιωνικής φιλοσοφίας το δίτομο ιστορικο-φιλοσοφικό έργο Gilson ²1944 και το εγχειρίδιο Spade 1985· για εμπειριστωμένη αφήγηση σχετικά με το πώς συγκροτήθηκαν σταδιακά οι ιδέες περί νου και περί νοητικής αναπαράστασης, της οποίας είδος είναι οι έννοιες, βλ. Sokolowski 2008, απ' όπου αντλώ και τα περί Ακινάτη (σσ. 288-89)· το τέταρτο κεφάλαιο του προαναφερθέντος έργου Kneale και Kneale 1962 είναι και αυτό κατατοπιστικό αναφορικά με τη «ρωμαϊκή» και τη μεσαιωνική λογική. Για μια πρώτη ιδέα για τη σημασία της αρχικής «γλωσσικής στρόφης» που σημειώνεται κατά τον 13ο αιώνα, βλ. Normore 1991, 53-70.

5 Οι όροι «*idées*» και «*idea*» καλύπτουν, εν πολλοίς, τη θέση του όρου «*concept*», σε συμφραζόμενα τόσο της νεότερης λογοκρατίας (λ.χ., στον Καρτέσιο όπου οι σαφείς και διακριτές ιδέες –*idées claires et distinctes*– επιτελούν μείζονα γνωσιολογική λειτουργία) όσο και του νεότερου εμπειρισμού (λ.χ., στον Λοκ και τον

Begriff της γερμανικής η νεότερη χρήση του φαίνεται να αποκρυσταλλώνεται στο έργο των Λάιμπνιτς, Βολφ και Καντ, με καταβολές στην αρχαιοελληνική και στη σχολαστική παράδοση.

Κατά τον 19ο αιώνα, στο έδαφος της καντιανής φιλοσοφίας, αναδεικνύεται το πεδίο της γλώσσας και του νοήματος ως αυτόνομο θέμα στοχασμού, με αφητηρία την έρευνα αναφορικά με τα θεμέλια των μαθηματικών και της λογικής. Πρωτεργάτης στη στροφή προς τη γλωσσική συνιστώσα θεωρούμενη ως αυτόνομο σύστημα είναι ο Bolzano που, κατά τις πρώτες δεκαετίες του 19ου αιώνα, σε αναφορά και σε αντιδιαστολή προς τις ιδέες του Καντ περί των μαθηματικών, κάνει λόγο για *αναπαραστάσεις, έννοιες, προτάσεις/κρίσεις, αλήθειες, αληθείς προτάσεις καθαυτές (Vorstellungen, Begriffe, Sätze, Wahrheiten, wahre Sätze und Schlüsse ansich)*, ως το αντικειμενικό περιεχόμενο σύστοιχων νοητικών ενεργημάτων. Ο Bolzano ορίζει την «αντικειμενική» έννοια «αναπαράσταση καθαυτήν» σε αντιδιαστολή προς τη «συνήθη», όπως λέει, «υποκειμενική» έννοια ως το ένα και μοναδικό *κατιτί (Etwas)* που δεν υπάρχει στο πεδίο της (φυσικής ή της υποκειμενικής) πραγματικότητας αλλά αποτελεί την ενοποιούσα «ύλη» (*Stoff*) των δυναμικώς πολλαπλών υποκειμενικών αναπαραστάσεων· ό,τι ισχύει για τις αναπαραστάσεις ισχύει και για το νόημα των *γλωσσικών εκφράσεων*: το ένα, αντικειμενικό, κάτι εντός του πολλαπλού των υποκειμενικών αναπαραστάσεων.⁶ Οι ιδέες αυτές του Bolzano αποδείχθηκαν καθοριστικές για το μέλλον της φιλοσοφικής σκέψης.

Την αποφασιστική ώθηση προς τη «γλωσσική στροφή» θα την δώσουν, τις τελευταίες δεκαετίες του αιώνα, οι έρευνες του Frege για τη θεμελίωση των μαθηματικών. Με τον Frege τα ερωτήματα για τη φύση των μαθηματικών οντοτήτων αναδιατυπώνονται ως ερωτήματα για το νόημα των όρων οι οποίοι σημαίνουν τις οντότητες. Κατά λογική ακολουθία, τα ερωτήματα αναφορικά με το νόημα των μαθηματικών όρων οδηγούν τον Frege να πραγματευ-

Χιουμ). Ο όρος στον Καντ θα αποδοθεί στον καθαρό Λόγο, ως αναπαράσταση χωρίς εποπτικό περιεχόμενο που υποθάλπει αντινομίες και παραλογισμούς.

⁶ Bolzano 1837, 217-18.

θεί το ερώτημα, τι είναι νόημα, και να εισηγηθεί την καταστατική για τη νεότερη σημασιολογία διάκριση ανάμεσα σε σημασία (*Sinn*) και αναφορά (*Bedeutung*). Συναφώς, ο Frege επινοεί την «εννοιογραφία» (*Begriffsschrift*) φέρνοντας έτσι εις πέρας για τα μαθηματικά το σχέδιο του Λάιμπνιτς για μια «καθολική Χαρακτηριστική» μεταγλώσσα με τα μέσα της οποίας θα εκφραζόταν με απόλυτη σαφήνεια και βεβαιότητα κάθε σκέψη. Εφεξής, και για μέγα μέρος του φιλοσοφικού στοχασμού κατά τον 20ό αιώνα, γλώσσα και νόημα θα αντικαταστήσουν τον νου και τις έννοιες ως πεδίο φιλοσοφικού στοχασμού – «νοήματα είναι ό,τι έγιναν οι έννοιες όταν συζεύχθηκαν με τη λέξη»⁷. Η έρευνα αναφορικά με τις έννοιες θα συνυφανθεί αφενός με την έρευνα αναφορικά με τη γλώσσα ως σύστημα εννοιών και σημαινόντων συμβόλων, αφετέρου με τη μελέτη της γλωσσικής συμπεριφοράς και της επικοινωνίας όπου, υποτίθεται, εκκαλύπτεται, στο γλωσσολόγο, στον ψυχολόγο, στον κοινωνιολόγο το αφανές, μεταφυσικώς αδιευκρίνιστο και γνωστικώς απροσπέλαστο βάθος του νου.⁸

Εν τω βάθει, η ανάδειξη της σημασιολογίας στη γραμμή των Bolzano και Frege συνέτεινε στο να αναδειχθεί περί τα τέλη του 19ου και επί μεγάλο μέρος του 20ού αιώνα, ο *αντιψυχολογισμός*, κυρίως στη φιλοσοφία των επιστημών, αρχής γενομένης από τη φιλοσοφία των μαθηματικών, στην έρευνα περί των θεμελίων της επιστημονικής γνώσης. Η θεμελίωση συνυφαίνεται με την απόλυτη διασφάλιση του αντικειμενικού χαρακτήρα της γνώσης, δηλαδή συνεπάγεται εν πολλοίς την εξάλειψη της αναφοράς στο υποκειμενικό/ψυχολογικό στοιχείο. Πώς δικαιολογείται το αίτημα για υπέρβαση της αναφοράς στο ψυχολογικό/υποκειμενικό στοιχείο; Αφενός, στο μεταφυσικό επίπεδο, από τη δυσφορία μπροστά σε μια καρτεσιανού τύπου δυϊστική εννόηση του ανθρώπου, την οποία εννόηση είχε υποσκάψει όχι μόνο η πραγματική και η ιδεολογική άνοδος των επιστημών

7 Κατά τον εύστοχο λόγο του J. Alberto Coffa, βλ. Coffa 1991, σ. 8.

8 Βλ. Frege 1892, 40-65. Για μια εμπειριστατωμένη ερμηνευτική ανασύσταση της πορείας προς την ανάδειξη της γλώσσας και του νοήματος σε μείζον φιλοσοφικό θέμα, βλ. το αξεπέραστο, κατ' εμέ, έργο Coffa 1991.

κατά τον 19ο αιώνα, αλλά, και πριν από αυτό, η κριτική της ανθρωπολογικής μεταφυσικής από τον Χιουμ και τον Καντ. Αφετέρου, στο γνωσιολογικό επίπεδο, δικαιολογείται από την κατά γράμμα εφαρμογή της αριστοτέλειας εννόησης ότι *ή έπιστήμη έστι καθόλου και δι' αναγκαίων* (Αναλ. Ύστερ. Α 88 b31). Στην προοπτική αυτή, η ζήτηση του θεμελίου δεν πρέπει να περιέχει αναφορά στο πολλαπλόν και ποικίλλον ψυχολογικό/υποκειμενικό στοιχείο. Η στροφή προς το σημασιολογικό πεδίο όπως το έθεσε ο Bolzano και το αναδεχόταν ο Frege –το αντικειμενικό κάτι που ενυπάρχει στο πολλαπλόν και το ποικίλλον των υποκειμενικών αναπαραστάσεων– έμοιαζε να δίνει εν προκειμένω τη λύση.

Δεν μπορώ να επεκταθώ στο ζήτημα του αντιψυχολογισμού, ας μου επιτραπούν όμως μερικές επισημάνσεις. Κατά τον 20ό αιώνα, ο αντιψυχολογισμός είναι οδηγητικό θέμα σε φιλοσοφικές θεωρήσεις, εκ πρώτης, επιπολαίας, όψεως, ασύμβατες μεταξύ τους. Αφενός, η χουσερλιανή φαινομενολογία, με αφετηριακό πεδίο τη φιλοσοφία της αριθμητικής, συγκροτείται σε αντιδιαστολή και σε αντιπαράθεση προς τον ψυχολογισμό.⁹ Αφετέρου, ο λογικός εμπειρισμός ανάγει τον σημασιολογικό αντιψυχολογισμό σε συστατικό θέμα: ο χαρακτηρισμός «λογικός», εκτός του ότι παραπέμπει στη χρήση της λογικής ως μεταγλώσσας για την ορθολογική –καθόλου και δι' αναγκαίων– ανασυγκρότηση της επιστήμης, σημαίνει επιπλέον και «μη ψυχολογικός», σύμφωνα με την ως άνω εννόηση.¹⁰ Είναι κατανοητό, συναφώς, το γιατί, κατά τους λογικοεμπειριστές, η επιστημονικής στοχεύσεως ψυχολογία θα πρέπει να αναφέρεται στην εμπειρικός πραγματεύσιμη συμπεριφορική όψη, και όχι στο άδηλο, μεταφυσικώς αμφίβολο, ψυχονοητικό «βάθος» του ανθρώπου. Είναι επίσης κατανοητό ότι,

9 Βλ., π.χ., Husserl 1913, 4: «τον καθαρό λογικοθεωρητικό δεν τον ενδιαφέρει η ψυχολογική κρίση [...] αλλά η λογική κρίση, δηλαδή η σημασία της πρότασης η οποία είναι μία και μοναδική έναντι των πολλαπλών βιωμένων κρίσεων».

10 Στο μανιφέστο του 1929, *Wissenschaftliche Weltauffassung. Der Wiener Kreis*, στις ιστορικές καταβολές του κινήματος κατονομάζεται το έργο του Bolzano. Εύγλωττα εκφράζεται το αντιψυχολογιστικό θέμα στο Popper 1959/1968, βλ. 'Elimination of Psychologism', σ. 31-32· βλ., επίσης, Popper 1972, 'Epistemology Without a Knowing Subject', 106-52.

υπό το πρίσμα αυτό, επιστήμη και φιλοσοφία διατηρούν χωριστές αποβλέψεις: η επιστήμη αφορά αντικείμενα, η φιλοσοφία προβάλλεται ως γραμματική –σύνταξη και σημασιολογία– της γλώσσας της επιστήμης νοούμενης υπό τον κανόνα καθολικής και αναγκαίας ενότητας. Από την άλλη, το πολλαπλόν και ποικίλο των επιστημών το πραγματεύονται περιγραφικώς η ψυχολογία, η κοινωνιολογία, η ιστορία. Αυτό εν πολλοίς είναι το υπόβαθρο εντός του οποίου προκύπτει, ριζοσπαστική, η πρόταση του Quine για φυσιοκρατική πραγμάτευση της γνωσιολογίας, δηλαδή για την άρση της διάκρισης ανάμεσα στη φιλοσοφική και στην ψυχολογική γνωσιολογία – και γενικότερα ανάμεσα στη φιλοσοφία και στην επιστήμη.¹¹ Ενώ για τον Quine η ψυχολογική διερεύνηση νοείται με όρους συμπεριφορικούς, στη συνέχεια η ανάδειξη της γνωσιακής ψυχολογίας αποκατέστησε ως γνωσιολογικώς θεμιτό ερευνητικό αντικείμενο τις ψυχονοητικές καταστάσεις και διεργασίες, όσες διαμεσολαβούν τη σχέση ανάμεσα στα ερεθίσματα και στη συμπεριφορά.

Στη συνέχεια, θα επιχειρήσω να χαράξω ένα πολύ αδρό σχεδίασμα εστιασμένο κατά βάσιν στο σύγχρονο προβληματισμό περί εννοιών. Οι έννοιες, λοιπόν, αποτελούν βασικό τεχνικό όρο στη φιλοσοφία –λ.χ., στη λογική, στη γνωσιολογία, στη φιλοσοφία των επιστημών, στη φιλοσοφία του νου, στη φιλοσοφία της γλώσσας–, στην ψυχολογία –λ.χ., στη γνωσιακή και στην αναπτυξιακή–, στη θεωρία της γλώσσας και στη γλωσσολογία – λ.χ., στη σημασιολογία. Το να συντεθεί η σε χωριστά πεδία κατακερματισμένη έρευνα σε ολοκληρωμένο θεωρητικό-εμπειρικό πλαίσιο, είναι στόχος του γνωσιοεπιστημονικού εγχειρήματος και σε ό,τι αφορά τις έννοιες. Αυτό το φυσιοκρατικό εγχείρημα, νομίζω, συνέτεινε στην ανανέωση του ενδιαφέροντος σχετικά με τις έννοιες.

Τελικώς, τι ακριβώς είναι οι «έννοιες»; Πρόκειται για συστατικά των νοητικών ενεργημάτων, για συνοπτικά (ανα)παραστατικά σχήματα γενικής χρήσης, όπου περικλείονται γνωρίσματα καθοριστικά των πραγμάτων στα οποία παραπέμπουν οι έννοιες; Είναι δηλαδή κάτι που έχω εν νω και το εκφράζω γλωσσικώς; Ή μήπως

11 Βλ. Quine 1969, κεφάλαιο 3, 'Epistemology Naturalized', 69-90.

είναι, όπως διδάσκουν ο Bolzano και ο Frege, αφηρημένες οντότητες, μαθηματικού χαρακτήρα συναρτήσεις, συστατικές του νοήματος, με αντικειμενική ύπαρξη, πέραν του φυσικού και του ψυχονοητικού κόσμου;¹² Μήπως πάλι πρόκειται απλώς για βολικό τρόπο του λέγειν τα νοητικά και τα γλωσσικά ενεργήματα; Η Σχολαστική διαμάχη ανάμεσα σε πλατωνίζοντες, αριστοτελίζοντες και ονοματοκράτες για το πώς πρέπει να νοούνται τα «καθόλου» –*in mentem, in rebus, ante rem, post rem*, ως *nomina*– και για το ποιος είναι ο οντολογικός και ο γνωσιολογικός χαρακτήρας τους, φαίνεται να μην έχει κοπάσει.

Εν πάση περιπτώσει, μπορούμε να θεωρήσουμε, διατηρώντας την καντιανή εννόηση, πως οι έννοιες είναι γενικές αναπαράστασεις που παραπέμπουν σε «αντικείμενα» και αντιδιαστέλλονται προς το κατ' αίσθηση εποπτικό υλικό του νοείν.¹³ Η λειτουργία τους θεωρείται καίρια σε γνωστικές λειτουργίες όπως η αναγνώριση, η κατηγοριοποίηση, η ταξινόμηση των πραγμάτων. Η εννόηση αυτή φαίνεται να γίνεται αποδεκτή σε μεγάλο βαθμό στη φιλοσοφία και σε κλάδους όπως η γνωσιακή ψυχολογία.

Αξίζει όμως να αναφερθεί πως ο Καντ, εκτός του ότι εννοεί τις έννοιες ως γενικές αναπαραστάσεις αντικειμένων, εισάγει στην *Κριτική του καθαρού Λόγου* μιαν άλλη διάσταση: την ιδέα πως οι έννοιες είναι κανόνες: «Κάθε είδος γνώσεως απαιτεί μιαν έννοια όσο ατελής ή και ασαφής και αν είναι αυτή· αλλά αυτή [η έννοια] είναι κατά τη μορφή της πάντα κατιτί γενικό και κάτι που χρησιμεύει ως κανόνας. Έτσι η έννοια σώμα χρησιμεύει στη γνώση μας των εξωτερικών φαινομένων ως κανόνας λόγω της ενότητας του πολλαπλού που νοείται μέσω αυτής. Αλλά κανόνας της εποπτείας μπορεί μόνο τότε να είναι όταν αυτή, σε δεδομένα φαινόμενα,

12 Οι σχετικές ιδέες αποτυπώνονται εναργώς, στη μελέτη (μεταξύ άλλων) Frege 1891, 28-30.

13 Επί παραδείγματι, ο Καντ, στη *Λογική Jäsche*, στην πρώτη παράγραφο της Γενικής Στοιχειολογίας γράφει: «Όλες οι γνώσεις, δηλαδή όλες οι αναπαραστάσεις όσες ενσυνειδήτως αναφέρονται σε ένα αντικείμενο είναι είτε *επιτείες* είτε *έννοιες*. Η εποπτεία είναι μια *ενική* αναπαράσταση (*representatio singularis*), η έννοια είναι μια *γενική* αναπαράσταση (*representatio per notas communes*)».

παριστά την αναγκαία ανάπλαση του πολλαπλού των φαινομένων, άρα τη συνθετική ενότητα στη συνείδηση [που έχουμε γι' αυτά]» (ΚκΛ, Α 106· παραθέτω τη μετάφραση από τον Α. Γιανναρά). Ως κανόνες του νοείν τα φαινόμενα οι έννοιες συνυφαίνονται όχι μόνο με τις αναπαραστατικές αλλά και με τις επιτελεστικές, διεργασιακές, νοητικές δυνάμεις. Πρόκειται για ανθρωπολογικό θέμα που κατά τις τελευταίες δεκαετίες του 20ού αιώνα θα επανέλθει στη στοχαστική επικαιρότητα, σε πολλά πεδία –στην ψυχολογία, στην κοινωνιολογία, στη φιλοσοφία του νου, στην τεχνητή νοημοσύνη (ως δυϊκό ζεύγμα «δομές δεδομένων—κανόνες παραγωγής»¹⁴).

Αν δεχτούμε πως υπάρχουν έννοιες τότε τίθενται ερωτήματα σχετικά με την προέλευση, την «πηγή» των εννοιών, για το πώς αυτές «αποκτώνται», πώς σχηματίζονται, πώς μετασχηματίζονται, πώς εκπίπτουν. Η «δυναμική» των εννοιών είναι μείζον θέμα, λ.χ., στη φιλοσοφία των επιστημών και στην αναπτυξιακή ψυχολογία. Σε αναφορά με τέτοιου είδους ερωτήματα αναδεικνύεται η οικεία και παλαιότατη αντιπαράθεση ανάμεσα στον εμπειρισμό και στη νοοκρατία. Από τη μια, είναι όσες θεωρίες εστιάζονται στο πώς οι έννοιες εκμανθάνονται με την κατ' αίσθηση έκθεση στον κόσμο, μέσω ψυχονοητικών μηχανισμών όπως ο συνειρμός, η κρίση περί ομοιότητας εντός του πολλαπλού και ποικίλου κατ' αίσθηση υλικού, η αφαίρεση. Από την άλλη, όσοι ασπάζονται νοοκρατικές/λογοκρατικές θεωρήσεις επικαλούνται το έμφυτο, μερικών τουλάχιστον, εννοιών. Οι έμφυτες έννοιες, οι μη εμπειρικής προελεύσεως θεμελιώδεις «κατηγορίες», αποτελούν, υποτίθεται, όρο δυνατότητας της εμπειρίας και σ' αυτές, υποτίθεται, τερματίζεται η επ' άπειρον αναδρομή που απειλεί την προσπάθεια ορισμού –πραγματικού (*realis*) ή ονοματικού (*nominalis*)– μέσω εννοιών.¹⁵

14 Περί κανόνων παραγωγής και δομών δεδομένων στο πεδίο της τεχνητής νοημοσύνης, βλ. Anderson και Lebiere 1998, ιδίως το κεφάλαιο 2 περί τελεστικών αναπαραστάσεων (σσ. 57-100). Για μια βαθιά φιλοσοφική θεώρηση σχετικά με τη δυϊκότητα αναπαραστατικών αντικειμένων και των σύστοιχων τελεστικών ενεργημάτων, βλ. Granger 1994, ιδίως τα κεφάλαια 2 – 'La notion de contenu formel' (σσ. 33-52) – και 3 – 'Contenus formels et dualité' (σσ. 53-70).

15 Ενδιαφέρουσα αναβίωση μιας θεωρίας περί κατηγοριών ως όρων δυνατότητας

Η αντιπαράθεση εκτείνεται έως σήμερα, όχι μόνο στη φιλοσοφία, αλλά και στη γλωσσολογία και στην αναπτυξιακή ψυχολογία.¹⁶ Και μάλιστα, στο φυσιοκρατικό κλίμα των τελευταίων δεκαετιών, όπου η φιλοσοφική και η επιστημονικής στοχεύσεως ανθρωπολογία φαίνεται εν πολλοίς να ανασυγκλίνουν διαλεγόμενες στον ορίζοντα του γνωσιοεπιστημονικού εγχειρήματος.

Εδώ και μερικές δεκαετίες, είναι ευδιάκριτα τα σημεία αλλαγής στον τρόπο του νοείν τις έννοιες – είναι δηλαδή ορατή εννοιολογική αλλαγή ήδη στην πηγή. Κοινός τόπος στη σχετική γραμματεία είναι ότι η αλλαγή συνίσταται στην απομάκρυνση από τη λεγόμενη «κλασική θεωρία» περί εννοιών. Το «κλασικό» στοιχείο αποδίδεται στην ιδέα ότι ο ορισμός των εννοιών πρέπει να αναφέρει όλα και μόνον τα γνωρίσματα όσα έχουν όλα και μόνον τα πράγματα που εμπίπτουν στην έκταση της εκάστοτε έννοιας. Συνοπτικά λέγεται ότι ο «κλασικός» ορισμός των εννοιών πρέπει να έχει τη μορφή λογικής ισοδυναμίας, να μνημονεύει δηλαδή *αναγκαίες και ικανές συνθήκες*. Λέγεται πως όσα γνωρίσματα περικλείονται σε έναν τέτοιο ορισμό είναι «ουσιώδη», αποτυπώνουν την «ουσία» (*essentia*), *τὸ τί ἦν εἶναι*

του νόηματος επιχειρεί σε σειρά έργων ο Ray Jackendoff· βλ. το εγχειρήμα του υπέρ μιας ενδιάθετης πρωταρχικής κατηγοριακής δομής που υποβασιάζει το νόημα και τη σημασιολογία στο Jackendoff 2002, ιδίως σσ. 267-421· για εύληπτη παρουσίαση της θεωρίας περί εννοιακής δομής βλ. Jackendoff 1994, ιδίως το κεφάλαιο 14, 'Language as a window on thought' (σσ. 184-203). Περί εννοιακής δομής όπως η ιδέα αυτή χρησιμοποιήθηκε στην ψυχολογία, ενδιαφέρουσα είναι η επισκόπηση των πρώτων δεκαετιών της σχετικής έρευνας από τον Komatsu (1992).

- 16 Υπαινικτικώς μόνον αναφέρω τη σχετικά πρόσφατη αντιπαράθεση ανάμεσα στον Jerry Fodor, γνωστό υπέρμαχο της εμφυτοκρατικής υπόθεσης –βλ., λ.χ., τα έργα Fodor 1975, και Fodor 2008– και στη Fiona Cowie (2002) που επιχειρεί να ανασκευάσει την εμφυτοκρατική υπόθεση, αποκαθιστώντας εμπειριστικής εμπνεύσεως θεωρίες εκμάθησης. Αξιομνημόνευτη είναι η πρόσφατη επίθεση κατά της εμφυτοκρατικής, κατά Chomsky, θεώρησης της γλώσσας και της νόησης που αναπτύσσεται στο Prinz 2012. Όσο για τη γνωσιακή και την αναπτυξιακή ψυχολογία, αναφέρω το εγχειρίδιο Goldman 1993 όπου συνοψίζεται με τρόπο εύληπτο η έως τότε έρευνα σε διάφορα γνωστικά πεδία, και το Karmiloff Smith 1992, όπου παρουσιάζεται, μεταξύ άλλων, η αντιπαράθεση ανάμεσα στον «κατασκευαστικό» εμπειρισμό κατά Piaget και στην εμφυτοκρατία κατά Fodor, όπως αποτυπώνεται στην εμπειρική έρευνα.

των εκάστοτε πραγμάτων, τους χαρακτήρες που, αν έλλειπαν, τα πράγματα δεν θα ήταν ό,τι είναι.

Καταλυτική επίδραση όσον αφορά την αλλαγή στο πώς θα πρέπει να νοούνται οι έννοιες θεωρείται ότι άσκησαν οι *Φιλοσοφικές Έρευνες* του Wittgenstein. Και μάλιστα η ιδέα ότι στις έννοιες υποτυπώνονται «οικογενειακές ομοιότητες» όσες «βλέπουμε» να υπάρχουν ανάμεσα σε ομώνυμα πράγματα, ομοιότητες αλληλεπικαλυπτόμενες, αλληλοδιασταυρούμενες, ενίοτε ολικές, ενίοτε επί μέρους.¹⁷ Από τα περί οικογενειακών ομοιοτήτων στις *Φιλοσοφικές Έρευνες* οι «εννοιολόγοι» συνάγουν ότι οι ενλόγω ομοιότητες δεν επιδέχονται ορισμό μέσω αναγκαίων και ικανών συνθηκών. Αυτή λοιπόν υποδεικνύεται στη σχετική γραμματεία ως καθοριστική αλλαγή όσον αφορά την έννοια «έννοια» – αλλαγή φιλοσοφικής προέλευσης.¹⁸

Στις φιλοσοφικές καταβολές της απομάκρυνσης από την «κλασική» θεωρία θα συγκαταριθμούσα επίσης μερικές ιδέες του Quine. Την κριτική, λ.χ., του Quine στη λογικοεμπειριστική επεξήγηση της αναλυτικότητας, ως βασισμένης στο νόημα. Με την κριτική αυτήν υπονομεύεται παραδειγματικός τύπος αναλυτικής πρότασης – ο ορισμός με αναγκαίες και ικανές συνθήκες. Στον «αντικλασικό» αστερισμό ανήκει η επίθεση του Quine στον «εννοιακό ατομισμό» και η σύστοιχη έμφαση στον γνωσιολογικός και σημασιολογικός ολιστικό χαρακτήρα που, κατά τον Quine, έχει ο ιστός των πίστεων και συναφώς οι έννοιες όσες διαπλέκονται στις πίστεις.¹⁹ Στο αντικλασικό κλίμα συμβάλλουν επίσης οι ιδέες του Quine περί μεταφραστικής απροσδιοριστίας και αναφορικής αδιαφάνειας, που κατ' αυτόν απορρέουν από την *αναλυτικότητα* –αλήθεια δυνάμει του νοήματος– όσο αυτή εκλαμβάνεται ως όρος δυνατότητας για τη συνωνυμία και άρα ως προϋπόθεση της μεταφρασιμότητας.²⁰ Όσο

---

17 Wittgenstein 1953/⁴2009, §§ 65-71.

18 Σημαντική είναι, κατ' εμέ, και η κριτική που αναπτύσσει ο J. L. Austin (Austin ³1979, 32-54), βλ., ιδιαιτέρως την αποδόμηση της μεταφυσικής μυθοπλασίας περί της «πηγής» και της «προέλευσης» των εννοιών (46-48).

19 Βλ. Quine 1952α, 20-46, για την επίθεση κατά της αναλυτικότητας, και για την ολιστική θεώρηση στο πεδίο της σημασιολογίας και της γνωσιολογίας.

20 Βλ. Quine 1960, 29-30, 51-57.

για τον ατελή προσδιορισμό των θεωριών από τα εμπειρικά δεδομένα, αυτός μοιάζει να αποκλείει τη δυνατότητα να ορίζονται –ή να ανάγονται μέσω ορισμού– δι'αναγκαίων και ικανών συνθηκών οι θεωρητικές έννοιες σε λογικούς συνδυασμούς από εμπειρικά, λ.χ., κατ' αίσθηση δεδομένα – το όραμα των Hume και Carnap ήταν χιμαιρικό. Στο ίδιο τέλος κατατείνει η επιτίμηση από τον Quine της τροπικής λογικής, ιδίως της ιδέας της αναγκαιότητας, καθώς αυτή συνυφαίνεται με την ιδέα της αναλυτικότητας. Και όχι μόνον αυτό. Η ιδέα της αναγκαιότητας μένει ίσως ως μεταφυσικώς αθώο ιδίωμα, αν εκληφθεί *de dicto*· αν όμως εκληφθεί *de re*, ενέχει τον κίνδυνο επιστροφής στην αριστοτέλεια ουσιοκρατία – δηλαδή σε ένα δόγμα χωρίς επιστημονικό έρεισμα.²¹ Ο Quine υπονομεύει, εν τέλει, όχι απλώς τον ορισμό μέσω αναγκαίων και ικανών συνθηκών, αλλά αυτή καθαυτήν την έννοια «έννοια», εφόσον εκλαμβάνεται «εντασιακά», σε αντιδιαστολή δηλαδή προς την «εκτασιακή» λήψη, μέσω των σύστοιχων αντικειμένων. (Εξαιρέση ίσως στη ριζική στάση του Quine θα αποτελούσε το πεδίο των μαθηματικών, εφόσον τα μαθηματικά εδράζονται σε μιαν εκτασιακώς νοούμενη συνολοθεωρία.)

Στο αντικλασικό κίνημα είθισται επίσης να κατατάσσονται ορισμένες ιδέες των Putnam και Kripke. Κατά τον Putnam (1975α), μαθαίνουμε το νόημα των γενικών ονομάτων που παραπέμπουν σε «φυσικά είδη» (*natural kinds*), όχι εσωτερικεύοντας ορισμούς με αναγκαίες και ικανές συνθήκες, αλλά ερχόμενοι σε αιτιακού χαρακτήρα επαφή με στερεοτυπικούς εκπροσώπους των πραγμάτων. Όχι στο τέρμα εννοιολογικής ή σημασιολογικής ανάλυσης, αλλά στη ζωή ή και μετά από επιστημονική έρευνα. Ιδού δείγμα του σκεπτικού του:

Λέγοντας ότι κάτι είναι λεμόνι, [...], λέμε ότι ανήκει σε ένα φυσικό είδος τα κανονικά μέλη του οποίου έχουν ορισμένες ιδιότητες· δεν λέμε όμως ότι έχει το ίδιο κατ'ανάγκη τις εν λόγω ιδιότητες. Δεν υπάρχουν αναλυτικές αλήθειες της μορφής *κάθε λεμόνι έχει την ιδιότητα P*. Η παραδοσιακή θεωρία πήρε έναν απολογισμό ορθό για τις «μονοκριτηριακές» έννοιες (δηλαδή για

21 Βλ. Quine 1952β, 139-59.

έννοιες όπως «εργένης»...) και τον έκανε γενικό απολογισμό του νόηματος των γενικών ονομάτων. Μια θεωρία που περιγράφει ορθά τη συμπεριφορά τριακοσίων ίσως λέξεων προβάλλεται ότι περιγράφει εξίσου ορθά τις δεκάδες χιλιάδες γενικών ονομάτων.²² (141)

Σε ανάλογη θέση οδηγεί και η «εξωκρατική» (externalist) ιδέα που ο Putnam υπερασπίζει στο Putnam 1975β, κατά την οποία το νόημα ορίζεται ευρέως, δηλαδή συστήνεται, όχι μόνο από «ενδοκρανιακές» αναπαραστάσεις, αλλά και από τα αντικείμενα του εξωτερικού κόσμου, που εμπίπτουν στην έκταση των σύστοιχων εννοιακών αναπαραστάσεων ως περιεχόμενά τους.²³

Όσο για τον Kripke, το νόημα των ενικών και των γενικών όρων συνυφάινεται, όχι με ικανές και αναγκαίες συνθήκες στο επίπεδο των εννοιών, αλλά με αιτιακού χαρακτήρα αλυσίδες μετάδοσης, που η αφετηρία τους ανάγεται σε ένα ονοματοδοτικό ενέργημα, σε μιαν υποθετική «πρωταρχική βάπτιση» (initial baptism).²⁴ Στον ίδιο τόπο βρίσκεται και ο Tyler Burge που, αν κατανοώ ορθά, ανάγει το νόημα ορισμένων όρων σε κοινωνικού χαρακτήρα καθορισμούς.²⁵ Το κοινό και αντικλασικό μοτίβο μεταξύ των Putnam, Kripke, και Burge είναι η ιδέα ότι το νόημα των όρων και συστοίχως το περιεχόμενο των εννοιών –είτε παραπέμπουν σε καθέκαστον πράγματα είτε σε φυσικά είδη είτε σε κοινωνικώς αναγνωριζόμενες οντότητες– δεν θα πρέπει να νοείται ως οριζόμενο με αναφορά σε αναγκαίες και ικανές συνθήκες, που θα μπορούσαν να αποτελέσουν το περιεχόμενο νοητικών αναπαραστάσεων, αλλά θα πρέπει να νοηθεί με ευρύ τρόπο, ως οριζόμενο από «εξωκρανιακές» περιστάσεις του φυσικού και του κοινωνικού κόσμου.

Στην αντικλασική στροφή, εκτός από τους εννοιολογικούς λόγους συνέτεινε, νομίζω, ένα αίσθημα ματαιώσης των προσδοκιών για τη γονιμότητα αλλά και για την ίδια τη δυνατότητα της εννοιολογικής

22 Putnam 1975α, 139-52.

23 Putnam 1975β, 215-71, βλ. ιδιαιτέρως το επιχείρημα διά του νοερού πειράματος περί ύδατος/H₂O και «δίδυμης γης» (σσ. 223-27).

24 Kripke 1972, 290, 302, 327-31.

25 Burge 1979, 73-121.

ανάλυσης. Σαν να έφτανε στα όριά του ένας τρόπος του φιλοσοφείν με καταβολές στην πλατωνική ζήτηση ορισμών. Οι προοπτικές ανεύρεσης ορισμών με αναγκαίες και ικανές συνθήκες, εξαιρουμένου ίσως του πεδίου των μαθηματικών, άρχισαν να μοιάζουν περιορισμένες. Ας θυμηθούμε τι σήμανε στη γνωσιοθεωρία η αποδόμηση του πλατωνικού ορισμού *ἐπιστήμη ἐστὶ δόξα ἀληθῆς μετὰ λόγου* με το δισέλιδο άρθρο Gettier 1963.²⁶ Ἡ την ατελέσφορη προσπάθεια οπαδών του λογικού συμπεριφορισμού, όπως ο Ryle, να δείξουν ότι οι ψυχονοητικές περιγραφές είναι λογικές, και ως εκ τούτου εν πολλοίς γνωστικώς, ισοδύναμες με συμπεριφορικές περιγραφές.²⁷ Αν ήταν όντως εφικτό να οριστούν πλήρως οι όροι του ψυχονοητικού λεξιλογίου με αναφορά σε περιγραφές συμπεριφορικών εκδηλώσεων, κι αυτό με «κλασικούς» ορισμούς δι' αναγκάων και ικανών συνθηκών, ο ανθρωπολογικός γρίφος θα είχε διαλυθεί. Ωστόσο, το ψυχονοητικό ιδίωμα δεν είναι μεταφράσιμο χωρίς υπόλοιπο σε αμιγώς συμπεριφορική γλώσσα.

Ο ορισμός με ικανές και αναγκαίες συνθήκες φαίνεται ανέφικτος για όσες οντότητες ενέχουν ουσιωδώς χρονικότητα. Η εξελικτική βιολογία, μεταξύ άλλων, συνιστά ένα τέτοιο πεδίο. Είναι ενδιαφέρον, νομίζω, ότι υπάρχει ακόμη αντιπαράθεση απόψεων μεταξύ θεωρητικών βιολόγων αναφορικά με τον ορισμό της έννοιας «είδος» (*species*). Παρότι διαδεδομένος ο «βιολογικός ορισμός» της έννοιας «είδος» –κατά τον E. Mayr, είδη είναι ομάδες διασταυρούμενων φυσικών πληθυσμών, αναπαραγωγικώς απομονωμένες από άλλες τέτοιες ομάδες– δεν είναι ο μόνος που απαντάται στη σχετική γραμματεία, και οπωσδήποτε δεν παραπέμπει σε ικανές και αναγκαίες συνθήκες, καθώς ιστορικές οντότητες δεν είναι αΐδιες «ουσίες».²⁸

26 Gettier 1963, 'Is justified true belief knowledge?', 121-23.

27 Ryle 1949.

28 Για τη βιολογική έννοια του είδους, βλ. Mayr, 1970· στο έργο Mayr 1982, ο συγγραφέας παρουσιάζει διεξοδικά το έργο της συγκρότησης της έννοιας «είδος» από τον 18ο αιώνα έως τον 20ό, με τη σταδιακή απομάκρυνση από την αριστοτέλεια ουσιοκρατία, χωρίς να αποσιωπεί τις δυσκολίες όπου προσκρούει ο βιολογικός ορισμός του είδους, στους εισηγητές του οποίου συγκαταλέγεται ο ίδιος, ούτε εναλλακτικούς ορισμούς που έχουν εισηγηθεί άλλοι θεωρητικοί (σσ. 254-85)· βλ. επίσης Mayr 1989, 136-45. Εναργή εικόνα της θεωρητι-

Στην ψυχολογία, η έρευνα σχετικά με τις έννοιες ως νοητικές αναπαραστάσεις ανακάτ βαθμιαία έδαφος κατά τη δεκαετία του 1950, καθώς το συμπεριφοριστικό παράδειγμα ατονεί. Ο λόγος περί γνωσιακών διεργασιών ως διαμεσολαβητικών της σχέσης ανάμεσα στον κόσμο και στη συμπεριφορά κρίνεται εκ νέου νόμιμος. Όπως έχει προαναφερθεί, η αναπτυξιακή ψυχολογία ήταν γόνιμο πεδίο θεωρητικής και εμπειρικής έρευνας για το σχηματισμό και το μετασχηματισμό των εννοιών, τη δομή των εννοιών και τη δυναμική της εννοιολογικής αλλαγής κατά την αναπτυξιακή πορεία. Απολύτως ενδεικτικά αναφέρω εδώ, στην προοπτική της γενετικής γνωσιολογίας κατά Piaget, τις μελέτες για το πώς οικοδομούνται κατά στάδια εννοιολογικά συστήματα στο νου των παιδιών ή το έργο του Jerome Bruner και των συνεργατών του για το πώς τα παιδιά κατακτούν έννοιες, όπως αποτυπώνεται, λ.χ., στη μελέτη *A Study of Thinking*.²⁹ Δεν θα υπεισέλθω σε λεπτομέρειες για το πώς νοούνται οι έννοιες στις σχετικές έρευνες, έχω όμως την εντύπωση ότι ανάμεσα στις παραδοχές τους είναι μια «κλασική», όπως τη σκιαγράφησα εδώ, ιδέα περί εννοιών είτε αυτές νοούνται ως δομές δεδομένων είτε ως τελεστικοί κανόνες.

Στις αρχές της δεκαετίας του 1970, σε μια σειρά από μελέτες ενηλίκων, η Eleanor Rosch και οι συνεργάτες της εισάγουν στο ψυχολογικό εργαστήριο μιαν αντικλασική θεώρηση των εννοιών που συνδέουν ρητά με την ιδέα του Wittgenstein περί οικογενεια-

κής αντιπαράθεσης αναφορικά με τον ορισμό της έννοιας «είδος» δίνει η συλλογή Wilson (επιμ.) 1999. Για λογική ανάλυση των προβλημάτων αναφορικά με τον ορισμό της έννοιας «είδος» στη βιολογία, βλ. Wolfram 1989, 236-42. Ο John S. Wilkins καταγράφει 26 (!) ορισμούς της έννοιας «είδος», βλ. <http://researchdata.museum.vic.gov.au/forum/wilkins_species_table.pdf> για σχετικώς πρώιμη αντιουσιακρατική κριτική με αναφορά στη βιολογία, βλ. Hull 1965, 314-26. Βλ., επίσης, τη βιβλιογραφικώς ενήμερη επισκόπηση του προβληματισμού, στο Ereshefsky 2010.

29 Bruner, Goodnow και Austin 1956· εκτός του ότι αποτέλεσε μοχλό της μετασυμπεριφορικής, «γνωσιακής στροφής», το έργο συνιστά και ισχυρό έως σήμερα υπόδειγμα διδακτικής, εστιασμένο στην κατάκτηση εννοιών (*concept attainment*), όπου η έννοια «έννοια» λογίζεται ως «το πλέγμα των συναγωγών που ενεργοποιούνται ή είναι δυνατόν να ενεργοποιηθούν σε ενεργήματα κατηγοριοποίησης» (σ. 244).

κών ομοιοτήτων. Αυτήν την ιδέα εφαρμόζουν η Rosch και οι συνεργάτες της, για να σχεδιάσουν πειράματα και για να ερμηνεύσουν τα ευρήματά τους.³⁰ Το έργο και άλλων ερευνητικών ομάδων συμβάλλει στην ανάδειξη προβλημάτων που κλονίζουν την κλασική θεώρηση. Πρόκειται για προβλήματα εμπειρικού χαρακτήρα που επιπροστίθενται σε όσα φαίνεται να αναδεικνύει η εννοιολογική ανάλυση, όπως τη σκιαγραφήσαμε πρωτύτερα. Εμπειρικού χαρακτήρα προβλήματα είναι, λ.χ., το ότι σε ψυχολογικά πειράματα οι λεξικές έννοιες φαίνεται να μη δομούνται βάσει ορισμών· ότι η επίδοση των πειραματικών υποκειμένων σε εργασίες ταξινόμησης και κατηγοριοποίησης αφήνει μεγάλα περιθώρια απροσδιοριστίας και ασάφειας ως προς την υπαγωγή πραγμάτων σε έννοιες, ως προς την έκταση δηλαδή των εννοιών, απροσδιοριστία και ασάφεια που δεν δικαιολογείται σύμφωνα με την κλασική θεώρηση.

Σε άμπολλες πειραματικές μελέτες είναι εμφανές ότι τις ταξινομητικές κρίσεις τις χαρακτηρίζουν φαινόμενα τυπικότητας, όπως λέγεται, δηλαδή τα υποκείμενα ταξινομούν σε κατηγορίες ταχύτερα και με λιγότερα σφάλματα με βάση τυπικά μέλη ή με βάση τυπικά γνωρίσματα των μελών διαφόρων κατηγοριών. Στους περιορισμούς που πρέπει να ικανοποιούν οι θεωρίες όσες προτείνονται ως απολογισμός των εμπειρικών δεδομένων συγκαταλέγεται, εκτός από τον απολογισμό αναφορικά με τις ταξινομητικές και κατηγοριακές κρίσεις, και ένας απολογισμός για το πώς πρέπει να είναι οι έννοιες

30 Βλ., ενδεικτικά, Rosch και Mervis 1975, 573-605· για την αφετηριακή αναφορά στην ιδέα του Wittgenstein, βλ. σσ. 574-75. Το πόρισμα είναι: «Η οικογενειακή ομοιότητα (νοείται ως) λογικό ενάλλαγμα έναντι των κριτηριακών ιδιοτήτων. Στη φιλοσοφία και στην ψυχολογία υπάρχει επίμονη στοχαστική παράδοση που βασίζεται στην παραδοχή ότι τα [προς κατηγοριοποίηση] πράγματα μπορούν να σχετίζονται μεταξύ τους μόνον εφόσον έχουν κοινές κριτηριακές ιδιότητες. Η παρούσα μελέτη συνιστά εμπειρική επιβεβαίωση του επιχειρήματος του Wittgenstein (1953) ότι τα τυποκρατικά κριτήρια δεν είναι ούτε λογικώς ούτε ψυχολογικώς αναγκαία» (σ. 603) – δεν θα κρίνω εδώ αν όντως τα φιλοσοφικά επιχειρήματα γενικώς και το εν λόγω «επιχείρημα του Wittgenstein» ειδικότερα είναι δυνατόν να επιβεβαιώνονται (ή να ανασκευάζονται) με αναφορά σε εμπειρικά δεδομένα, απλώς θέλω να αφήσω να εννοηθεί πως υποκρύπτεται εν προκειμένω μείζον ερώτημα. Βλ., επίσης, Rosch 1975, 192-233· Rosch κ.ά. 1976, 382-439.

(να έχουν, π.χ., τη διαμόρφωση δομών δεδομένων ή άλλη;) ώστε να είναι δυνατή η εκμάθησή τους.

Οι έρευνες αυτές έχουν μεταξύ τους οικογενειακές ομοιότητες αλλά και διαφορές όσον αφορά το χαρακτήρα και τη δομή των θεωρητικών εννοιών που επικαλούνται προς εξήγηση των ευρημάτων. Όπως δίδαξε ο Quine, τα γεγονότα δεν υπαγορεύουν με τρόπο μονοσήμαντο τις θεωρίες. Η ακόλουθη τυπολογία είναι συνήθης:³¹

- α) Θεωρία περί προτύπων (prototype theory): οι περισσότερες έννοιες είναι δομημένες νοητικές αναπαραστάσεις που κωδικοποιούν τις ιδιότητες που τείνουν να έχουν όσα αντικείμενα εμπίπτουν στην έκταση της εκάστοτε έννοιας. Τα πρότυπα είναι ιδεατά σχήματα («ιδεότυποι», αφηρημένα υποδείγματα) πραγμάτων, και ως τέτοια δεν απαντώνται στον αισθητό κόσμο. Τα αντικείμενα κατηγοριοποιούνται με κριτήριο πόσες ιδιότητες του εκάστοτε προτύπου έχουν και με ποιο βαθμό προσέγγισης. Η θεωρία αυτή έχει οικογενειακές ομοιότητες με την ιδέα του Putnam περί στερεότυπων.
- β) Θεωρία περί παραδειγματικών εκπροσώπων (exemplars theory): οι έννοιες αναπαρίστανται διά παραδειγματικών ατόμων. Η υπαγωγή των πραγμάτων σε έννοιες γίνεται με βάση την ομοιότητα προς το εκάστοτε παραδειγματικό μέλος.
- γ) Η θεωρία περί θεωριών (theory theory): οι έννοιες ως αναπαραστάσεις δομούνται διά των σχέσεών τους με άλλες έννοιες ευρύτερων νοητικών θεωριών που αφορούν διάφορα πεδία της πραγματικότητας – φυσικής ή κοινωνικής. Θεωρία δημοφιλής μεταξύ των αναπτυξιακών γνωσιακών ψυχολόγων,

---

31 Επί παραδείγματι, βλ. Smith και Medin 1981· χρήσιμη είναι η συνοπτική παρουσίαση του θέματος από τους ίδιους συγγραφείς, Smith και Medin 1984, 113-38. Βλ., επίσης, Medin και Ross ²1996, κεφ. 12, σσ. 368-96· Margolis και Laurence (επιμ.) 1999, όπου ανθολογούνται φιλοσοφικά και ψυχολογικά κείμενα, οι σχετικές αντιπαραθέσεις περί εννοιών, και οι ιστορικές καταβολές του προβληματισμού, αρχής γενομένης από τον πλατωνικό διάλογο *Εὐθύφρων*· Murphy 2002, πολύ διεξοδική, προγραμματικά «αντικλασική», ενίοτε και «αντιφιλοσοφική», πραγμάτευση του θεωρητικού προβληματισμού και της εμπειρικής έρευνας περί εννοιών στους μείζονες τομείς της γνωσιακής ψυχολογίας.

καθώς συναρτά τη δυναμική απόκτησης εννοιών με τη δυναμική της γενικότερης γνωσιακής ανάπτυξης.

- δ) Πιθανοθεωρητική θεωρία (probabilistic theory): οι έννοιες αναπαρίστανται με αναφορά σε ιδιότητες που εμφανίζουν με ποικίλο βαθμό πιθανότητας τα μέλη όσα εμπίπτουν στην έκτασή τους. «Καλά μέλη» είναι εκείνα για τα οποία η πιθανότητα να έχουν τις χαρακτηριστικές ιδιότητες είναι μεγαλύτερη. Παρότι προβάλλεται ως διαφορετική, μπορούμε να υπαγάγουμε εδώ και τη θεωρία τη βασισμένη στη θεωρία των ασαφών συνόλων (fuzzy set theory). Οι δύο θεωρίες μοιάζει να έχουν ικανές ομοιότητες μεταξύ τους, αν και δεν υπάρχει ομοφωνία επ' αυτού.

Κανείς από τους ως άνω αντικλασικούς θεωρητικούς τύπους δεν είναι απαλλαγμένος από προβλήματα. Άλλα προβλήματα είναι εμπειρικού χαρακτήρα άλλα εννοιολογικού. Ενδεικτικά, αναφέρω μερικά. Δεδομένου ότι σε σχετικά πειράματα οι ταξινομητικές κρίσεις των υποκειμένων εμφανίζουν φαινόμενα τυπικότητας ακόμη και όταν τίθενται σε δοκιμασία κλασικά οριζόμενες έννοιες, τα φαινόμενα τυπικότητας δεν συνηγορούν κατ'ανάγκη υπέρ προτυπικών ή παραδειγματικών αναπαραστατικών δομών. Κι αυτό είναι μειονέκτημα, αφ' ης στιγμής η εξήγηση των φαινομένων τυπικότητας ήταν βασικό κίνητρο για να επινοηθούν αντικλασικές θεωρίες. Η θεωρία περί προτύπων εκτός από ορθές, καλύπτει επίσης «ψευδείς θετικές» και «ψευδείς αρνητικές» κατηγοριακές κρίσεις. Η πιθανοθεωρητική θεωρία δεν συλλαμβάνει επαρκώς την εσωτερική συνοχή των εννοιών, καθώς οι πειραματικώς συλλεγόμενες κρίσεις πιθανότητας δεν μαρτυρούν παράγοντες που ίσως επηρεάζουν τις αποδιδόμενες πιθανότητες – λ.χ., γνωστικό υπόβαθρο και/ή αλληλοσυσχετίσεις εννοιών.

Η θεωρία περί θεωριών δεν εξηγεί πώς είναι δυνατόν να κατέχουν τα υποκείμενα έννοιες, παρότι οι σχετικές θεωρίες είναι ελλείψεις, ελαττωματικές ή εσφαλμένες. Η ιδέα του εννοιακού ολισμού που φαίνεται να συγκαταλέγεται στις παραδοχές της θεωρίας περί θεωριών εγείρει ένα πρόβλημα που έχει οικογενειακές ομοιότητες με το πρόβλημα που εγείρει η θεωρία του T.S. Kuhn στη φιλοσοφία

των επιστημών: οι έννοιες δεν έχουν συνοχή και σταθερότητα πέραν αυτής που τους προσφέρει το εκάστοτε θεωρητικό πλαίσιο – όταν αλλάζει το πλαίσιο, αλλάζουν οι έννοιες. Χωρίς όμως να εξηγείται πώς ακριβώς συντελείται, όταν συντελείται, η αλλαγή. Αξίζει να θυμηθούμε ότι το έργο του Kuhn συνιστά μείζον παράδειγμα προς το οποίο στρέφονται αναπτυξιακοί ψυχολόγοι, παραλληλίζοντας κατά κυριολεξία ή εξ αναλογίας και εκ μεταφοράς τα ζητήματα της εννοιολογικής αλλαγής στα παιδιά με ζητήματα της εννοιολογικής αλλαγής στους ενήλικους επιστήμονες. (Η αναφορά στο έργο του Kuhn σε αναπτυξιακά συμφραζόμενα ενέχει, κατ' εμέ, κάτι το ειρωνικό, δεδομένου ότι ο σχηματισμός και ο μετασχηματισμός εννοιών και εννοιακών πλαισίων κατά Kuhn δεν είναι αναπτυξιακή αλλά «επαναστατική» διεργασία.) Ο παραλληλισμός ισχύει και κατά την άλλη φορά: θεωρητικοί της επιστήμης, φυσιοκρατικού συνήθως προσανατολισμού, εγκύπτουν στις θεωρίες των αναπτυξιακών ψυχολόγων για την εννοιολογική ανάπτυξη των παιδιών για να αποκομίσουν στοιχεία για την εννοιολογική αλλαγή στους επιστήμονες.³²

32 Kuhn 1962. Άξιο ίσως μνείας είναι ότι στους λόγους που επικαλείται ο Kuhn υπέρ της θεωρίας των Παραδειγμάτων συγκαταλέγονται ευρήματα από τις πρωτογενείς έρευνες του Jerome Bruner στα τέλη της δεκαετίας του 1940 αναφορικά με την «αντιληπτική ετοιμότητα» των υποκειμένων: τα άτομα ταξινομούν αντικείμενα ανάλογα με ό,τι υπαγορεύουν εσωτερικευμένα εννοιολογικά/κατηγορικά σχήματα. Από την πλούσια γραμματεία στο πεδίο της αναπτυξιακής ψυχολογίας, που επικαλείται τις ιδέες του Kuhn αναφορικά με τις έννοιες, τα εννοιολογικά παραδείγματα και το ρόλο τους στη συγκρότηση της γνώσης και την εννοιολογική αλλαγή, επιλέγω ενδεικτικά: Carey 1987· Carey 2009· Carey και Spelke 1996, 515-33. Για την αντίστροφη προοπτική, βλ. Gopnik και Meltzoff 1998, ιδίως κεφάλαιο 2, «The scientist as child». Πρβλ. Chi 1992, 129-86. Χρήσιμη είναι η συνοπτική επισκόπηση Özdemir και Clark 2007, 351-61. Στην ευρύτερη προοπτική των ιδεών του Kuhn εγγράφεται το έργο Nersessian 2008, όπου η έννοια «νοερό υπόδειγμα» (mental model) επιτελεί στη συγκρότηση της γνώσης ρόλο ανάλογο με το «Παράδειγμα», στην περίπτωση ενηλίκων κυρίως στο πεδίο της γνώσης του φυσικού κόσμου – έχει μεγάλο ενδιαφέρον η προσπάθεια της συγγραφέως να ανασυστήσει το εκάστοτε κατευθυντήριο νοερό υπόδειγμα με βάση ιστορικά και ψυχο-συμπεριφορικά τεκμήρια σχετικά αφενός με επιστήμονες, όπως ο Maxwell, αφετέρου με άτομα χωρίς επιστημονική παιδεία σε συνθήκες του καθημέραν βίου. Χρήσιμη μαρτυρία εποχής για την προσπάθεια αφομοίωσης στη γνωσιακή ψυχολογία μεθοδολογικών ιδεών από τη μεταθετικιστική φιλοσοφία των επιστημών αποτελεί το άρθρο Overton 1984, 191-226.

Ούτε τα εξηγητικά πλεονεκτήματα ούτε οι δυσχέρειες στο εμπειρικό πεδίο δεν καθοδηγούν αποφασιστικά την κρίση υπέρ της μιας ή της άλλης αντικλασικής θεωρίας. Και πάντως όλες φαίνεται να μην καλύπτουν επαρκώς εννοιολογικού χαρακτήρα ζητήματα όπως, λ.χ., το «νέο γρίφο της επαγωγής» κατά N. Goodman ή την «αρχή της συνθετικότητας». Ο νέος γρίφος της επαγωγής ανακλύπτει εκ του ότι, αφ' εαυτών, τα εμπειρικά δεδομένα δεν επιτρέπουν να κρίνουμε ποιες έννοιες-κατηγορήματα ανατέμνουν τη φύση κατά τα άρθρα, όπως έλεγε ο Πλάτων στον *Φαίδρο*, και ποιες αντιστοιχούν σε «αφύσικες», αυθαίρετες καταταμήσεις της πραγματικότητας.

Η αρχή της συνθετικότητας είναι σταθερό θέμα στη θεωρία της γλώσσας, ιδίως στη σημασιολογική ανάλυση. Η ιδέα είναι πως το νόημα σύνθετων εκφράσεων προκύπτει εκ της συνθέσεως των νοημάτων των συστατικών μερών τους. Όμως η σύνθεση των εννοιών «τυπικό κατοικίδιο» και «τυπικό ψάρι» δεν δίνει «χρυσόψαρο». Μπροστά σ' αυτά τα προβλήματα, εννοιολογικού και όχι πρωτογενώς εμπειρικού χαρακτήρα, ο Fodor μοιάζει να οδηγείται σε έναν εμφυτοκρατικό εννοιακό ατομισμό – με συνέπεια να πρέπει να κρίνονται ως έμφυτες, έννοιες όπως «κβαντικός αριθμός», ή «ηλεκτρονικός υπολογιστής». Το παράδοξο που αποπνέει αυτή η υπαινικτική μνεία, δεν μειώνει τη σοβαρότητα του προβληματισμού.³³

Αδρά προβλήματα όπως τα ανωτέρω και άλλα σχετιζόμενα με ειδικότερα χαρακτηριστικά των επιμέρους ερευνητικών προγραμμάτων οδήγησαν μερικούς από όσους εγκύπτουν στο πρόβλημα των εννοιών να προκρίνουν ως βιωσιμότερη μια νεοκλασική, δισχιδή θεωρία περί εννοιών. Η υπόθεση εν προκειμένω είναι πως οι έννοιες αναπαρίστανται με έναν πυρήνα «κλασικού» ορισμού με αναγκαίες και ικανές συνθήκες, όπου προσαρτάται και ένα ευέλικτο σχήμα από περισσό-

33 Βλ. Fodor 1998, ιδίως τα κεφάλαια 5 – Prototypes and Compositionality (88-119) – και 6 – Innateness and Ontology, Part I: The Standard Argument (120-145)· βλ. και την κριτική σχετικά με τις μη κλασικές θεωρήσεις, στο Fodor και Lepore 1996, 253-70. Βλ., επίσης: την κριτική των Osherson και Smith (1981, 237-62)· την υπεράσπιση της ιδέας περί εννοιακών προτύπων μέσω της θεωρίας των ασαφών συνόλων, από το δημιουργό της ενλόγω θεωρίας, στο Zadeh 1982, 291-97, και την πραγμάτευση του ζητήματος σε λογικο-σημασιολογικό πλαίσιο στο Kamp και Partee 1995, 129-91.

τερο ή λιγότερο εξέχοντα, τυπικά γνωρίσματα ανάλογα με την αντιληπτική ή ευρύτερα τη γνωστική κατάσταση των υποκειμένων.

Ορθά θα επισήμαινε κανείς ότι, εκτός από τα προβλήματα τα σχετικά με όσες έννοιες παραπέμπουν σε κατ' αίσθηση αντιληπτά πράγματα, ανακύπτουν πειστικά ερωτήματα σχετικά με τις λεγόμενες «αφηρημένες» έννοιες, λ.χ., στα μαθηματικά και σε άλλους επιστημονικούς κλάδους ή στη φιλοσοφία: από πού πηγάζουν, πώς δομούνται, πώς εκμανθάνονται; Ερωτήματα στα οποία οφείλει απάντηση οιαδήποτε θεωρία περί εννοιών.

Θα ήθελα να κλείσω αυτήν τη συνοπτική παρουσίαση με ένα-δύο ερωτήματα, κατ' εμέ ιδιαζόντως στρυφνά. Πρώτα πρώτα, όταν διαλέγονται μεταξύ τους φιλόσοφοι και θεωρητικοί που, για να διερευνήσουν προβλήματα περί εννοιών, καταφεύγουν και σε εμπειρικό έργο, εννοιολογούν άραγε τις έννοιες με τον ίδιο τρόπο; Ή μήπως έχουν ασύμβατους τρόπους του νοείν τις έννοιες; Η απάντηση στο ερώτημα που προσπαθώ να διατυπώσω συνυφαίνεται με την επιλογή ανάμεσα στη φυσιοκρατική και στην αντιφυσιοκρατική διανοητική στάση. Ή συναφώς με θέσεις μεταφιλοσοφικού χαρακτήρα αναφορικά με το αντικείμενο και τη μέθοδο του φιλοσοφικού στοχασμού. Για να εφαρμόσω αναστοχαστικά τα εργαλεία που εξέθεσα πρωτύτερα: πώς ορίζονται οι έννοιες «φιλοσοφία» και «φιλοσοφείν»; Με αναγκαίες και ικανές συνθήκες που κωδικοποιούν τα ουσιώδη, αΐδια χαρακτηριστικά της φιλοσοφικής δραστηριότητας; Ή μήπως προσεγγίζοντας ένα ιδεατό πρότυπο, όπου εξέχουσα θέση έχει ο μη εμπειρικός στοχασμός; Ή μήπως ακόμη διά της ομοιότητας προς έναν παραδειγματικό εκπρόσωπο ή ένα παραδειγματικό ύφος, και ποιον ή ποιο ακριβώς; Η φυσιοκρατική ιδέα ότι φιλοσοφία και επιστήμη αποτελούν πόλους σε ενιαίο εν τέλει στοχαστικό συνεχές συγκαταλέγεται στις επιλογές;

Όσες και όσοι ελκύνονται από τον φυσιοκρατικό τρόπο του φιλοσοφείν οφείλουν έναν απολογισμό αναφορικά με τον αναπαραστατικό και με τον κανονιστικό χαρακτήρα των εννοιών. Όσον αφορά τον αναπαραστατικό χαρακτήρα των εννοιών το πρόβλημα έγκειται στο ότι η αναπαραστατική σχέση γενικώς δεν είναι αιτιακού

χαρακτήρα αλλά ιδιώνυμη σχέση, αφ' ης στιγμής είναι δυνατόν να αναπαριστούμε νοητικώς ή γλωσσικώς ανύπαρκτα ή αφηρημένα πράγματα με τα οποία είναι φυσικώς αδύνατον να έχουμε οιαδήποτε φυσική αλληλεπίδραση, τέτοιαν δηλαδή όπου να διακινείται ένα φυσικό ίχνος – ύλη και/ή ενέργεια. Από την άλλη, η εμπειρική καταγραφή αναφορικά με τις κατηγοριακές ή ταξινομητικές κρίσεις, ως γεγονότα, έτσι όπως αυτές εκφράζονται λεκτικώς ή εξωτερικεύονται συμπεριφορικώς στην καθημερινή ζωή ή σε ψυχολογικά πειράματα, δεν επιτρέπει να κρίνουμε πότε και γιατί η εκάστοτε κρίση είναι ορθή ή εσφαλμένη. Ιδίως αν η σχέση ανάμεσα στα πράγματα και στις σύστοιχες έννοιες νοείται ως αιτιακού χαρακτήρα. Γιατί τότε εγείρεται το ερώτημα, πώς είναι αιτιακώς δυνατόν να βλέπω άλογα και να σκέφτομαι ΑΓΕΛΑΔΕΣ; Ο παλαιός «γρίφος της πλάνης». Η ορθότητα εν προκειμένω δεν συσχετίζεται με ένα στατιστικό μέτρο, λ.χ., με το βαθμό απόκλισης από τη δεσπόζουσα τιμή της στατιστικής κατανομής των κατηγοριακών κρίσεων. Έστω και αν οι περισσότεροι θα είχαν την τάση να εκλαμβάνουν τις οξιές για φτελιές, η έννοια ΟΞΙΑ πρέπει παραπέμπει στις οξιές και η έννοια ΦΤΕΛΙΑ στις φτελιές. Γι' αυτό και έχει νόημα να πούμε ότι ενίοτε μπορεί να είναι εσφαλμένη η κρίση των πολλών.

Μια απόκριση εν προκειμένω είναι να δεχτούμε τη στατιστική ισοπέδωση του αναπαραστατικού και του κανονιστικού βάθους των εννοιών. Ή να δούμε την αναπαραστατικότητα και την κανονιστικότητα ως παράγωγα, ως παραπροϊόντα της αναπαραστατικότητας και της κανονιστικότητας κοινωνικών πρακτικών και συμβάσεων. Θα μπορούσαμε να παραδεχτούμε πώς η φυσιοκρατική προσέγγιση δεν αγγίζει το αναπαραστατικό ούτε το κανονιστικό και ευρύτερα το εντασιακό βάθος της νόησης και να κρατήσουμε τις αναπαραστάσεις γενικώς και τις έννοιες ειδικώς ως θέμα φιλοσοφικής ερμηνευτικής. Θα μπορούσαμε, τέλος, να δούμε εκ του σύνεγγυς τις απόπειρες φυσιοκρατικής πραγμάτευσης. Σοβαρές προτάσεις επ' αυτού έχουν διατυπώσει οι Dretske και Papineau.³⁴ Δελεαστική είναι,

³⁴ Dretske 1981 (το πρόβλημα εδώ είναι η αμφισημία του όρου «πληροφορία», που κυμαίνεται ανάμεσα στην τεχνική εννόηση φυσικών συμβάντων με ορισμέ-

κατ' εμέ, η πρόταση που έχει καταθέσει η Ruth Garrett Millikan στο έργο Millikan 1984 και σε σειρά άρθρων: οι αναπαραστάσεις και οι έννοιες πρέπει να νοούνται ως συστατικά της λειτουργικώς «κανονικής» βιονοητικής σκευής του οργανισμού. Διευκρινίζοντας την πρόταση για μια φυσική ιστορία της αναπαραστατικότητας και για μια «βιολογική λύση στο πρόβλημα της κανονιστικότητας», γράφει η Millikan:

Η νοερή εξεικόνιση, η ένδειξη, και η συναγωγή συμπερασμάτων μετέχουν όλες εξίσου στις αναπαραστατικές διεργασίες του ανθρώπου, ως βιολογικά κανονιστικά πρότυπα (norms), και όχι ως απλές διαθέσεις/τάσεις (dispositions). Τα γεγονότα τα σχετικά με το πώς ενεργεία λειτουργεί ένα σύστημα δεν είναι αυτά που το καθιστούν αναπαραστατικό ούτε είναι αυτά που καθορίζουν το τι αναπαριστά. Καθοριστικά εν προκειμένω είναι τα γεγονότα αναφορικά με το τι δυνάμει θα έκανε το σύστημα, αν λειτουργούσε σύμφωνα με βιολογικά κανονιστικά πρότυπα. Όταν λειτουργεί σωστά μια νοητική αναπαράσταση συμπραγματώνεται με ό,τι αναπαρίσταται, εικονίζει ό,τι αναπαριστά, και (αν ανήκει στο κατάλληλο, πολύπλοκο είδος) μετέχει σε κατάλληλες συναγωγές.

Αδρομερώς η ιδέα είναι η εξής. Τα γνωσιακά συστήματα τα έχει σχεδιάσει η εξέλιξη έτσι ώστε να παράγουν αφηρημένες εικόνες του περιβάλλοντος του οργανισμού και να οδηγούνται από τις εικόνες αυτές στην παραγωγή κατάλληλων δράσεων. Αυτό συνυφαίνεται ενδεχομένως με την παραγωγή και άλλων εικόνων διά του συνδυασμού παλαιών σύμφωνα με ορισμένες αρχές (συναγωγή, συλλογιστική). Ενδέχεται επίσης να συνυφαίνεται με το σχηματισμό αναπαραστάσεων-στόχων, εικόνων δηλαδή που οδηγούν τον οργανισμό να παραγάγει ή να αποφύγει ό,τι εικονίζεται (διεργασίες φαντασίας, φόβου, επιθυμίας, πρόθεσης).

Στην περίπτωση του ανθρώπου, η βιολογική σχεδίαση περι-

να διαφορικά χαρακτηριστικά σύμφωνα με τη θεωρία των πληροφοριών και στη συνήθη έννοηση συμβόλων εφοδιασμένων με νόημα). Dretske 1995· Papineau 1993, ιδίως το τρίτο κεφάλαιο, 'The Teleological Theory of Representation', στην αναθεωρημένη από τον συγγραφέα εκδοχή, <<http://www.kcl.ac.uk/ip/davidpapineau/Staff/Papineau/PhilNat2nded/ch3.html>>.

λαμβάνει πολύ γενικές αρχές σύμφωνα με τις οποίες σχηματίζονται έννοιες από κατάλληλες κατ' αίσθηση εισροές, όπου συμπεριλαμβάνονται και εισροές από την κατ' αίσθηση αντίληψη διαμέσου της γλώσσας. Σχηματίζω επαρκείς έννοιες σημαίνει μαθαίνω να αναπαριστώ ή να απεικονίζω στη σκέψη ό,τι είναι ίδιο ως ίδιο. Πάνω στην ικανότητα αυτήν οικοδομούνται η ικανότητα σχηματισμού κρίσεων, και ακολούθως η συλλογιστική ικανότητα, καθώς και η ικανότητα για απόκτηση κατάλληλων επιθυμιών και για εκπλήρωσή τους. Όπως όλα τα άλλα όσα κάνει ο οργανισμός, τα ανωτέρω πραγματώνονται με πολύ οργανωμένο τρόπο όταν ο οργανισμός λειτουργεί σωστά, βεβαίως όμως, δεν λειτουργεί έτσι πάντα, ή και αν ακόμη λειτουργεί, δεν λειτουργεί πάντοτε ομαλά.³⁵

Ο όρος «κανονικός» [...] πρέπει να αναγνωσθεί κανονιστικά, ιστορικά, και ως προς εξειδικευμένες λειτουργίες. Πρώτα πρώτα, ο όρος εφαρμόζεται σε εξηγήσεις. Μια «κανονική εξήγηση» εξηγεί το γιατί επιτελείται μια λειτουργία, αναφέροντας πώς ιστορικά πραγματωνόταν [η λειτουργία] σ'εκείνες τις (ίσως σπάνιες) περιπτώσεις όπου πραγματωνόταν όπως έπρεπε. Οι κανονικές εξηγήσεις δεν λένε, π.χ., γιατί η επιτέλεση μιας λειτουργίας ήταν κάτι κοινό· δεν πρόκειται για στατιστικές εξηγήσεις. Καλύπτουν μόνο περιπτώσεις επιτέλεσης πραγματωμένης στο παρελθόν, δείχνοντας πώς οι επιτελέσεις αυτές προκύπτουν από τους φυσικούς νόμους, σε δεδομένες συνθήκες, σε σύζευξη με τις τάσεις και με τη δομή των εκάστοτε λειτουργικών συστημάτων. Κατά δεύτερο λόγο, ο όρος «κανονικός» εφαρμόζεται στις συνθήκες. «Κανονική συνθήκη για την επιτέλεση μιας λειτουργίας» είναι μια συνθήκη της οποίας η παρουσία πρέπει να μνημονεύεται όταν δίδεται πλήρης κανονική εξήγηση αναφορικά με την επιτέλεση της εκάστοτε λειτουργίας. [...] Έπεται ότι η έκφραση «κανονικές συνθήκες» δεν σημαίνει πως οι συνθήκες σχετίζονται καθ' οιονδήποτε τρόπο με ό,τι είναι η τυπική περίπτωση ή ο μέσος όρος, ούτε καν, σε πολλές περιπτώσεις, με ό,τι είναι κοινό.

35 Millikan 1993α, 11.

[...] Πράγματι, οι κανονικές συνθήκες θα ονομάζονταν ίσως καλύτερα «ιστορικά βέλτιστες» συνθήκες.³⁶

Παραθέτω, ίσως υπέρ το δέον, εκτενώς για να μεταφέρω κάτι από το εύρος και από το βάθος του επιχειρήματος της Millikan, που αξίζει, κατ' εμέ, να βάλει σε σκέψη όσες και όσους δεν θα είχαν, κατά τα άλλα, τη φυσιοκρατική θεώρηση ως πρώτη επιλογή.

Φυσιοκρατικά εγχειρήματα όπως αυτό της Millikan (όπως άλλωστε και εκείνα των Dretske και Papineau) έχουν ως χαρακτηριστικό το ότι αναδέχονται ως θεμελιώδες γνώρισμα την αναπαραστατικότητα των νοητικών καταστάσεων και των εννοιών, και δοκιμάζουν να σκιαγραφήσουν τη φυλογένεσή της. Από την άλλη, ριζοσπαστικές φυσιοκρατικές θεωρήσεις αποδομούν την έννοια «αναπαράσταση» και συναφώς την έννοια «έννοια», ως είδος του αναπαραστατικού γένους, δοκιμάζοντας να τις συσχετίσουν αναγωγικώς με σύστοιχα νευροφυσιολογικά συμβάντα, καταστάσεις, λειτουργίες ή, ακόμη ριζικότερα, εξαλείφοντάς τες σε έναν εξελικτικό νευροβιολογικό ορίζοντα. Η ιδέα εν προκειμένω είναι ότι ο λόγος για αναπαραστάσεις και έννοιες είναι κατάλοιπο παρωχημένης, δημώδους, ανθρωπολογικής ιδεολογίας, την οποία συντηρεί μια αρμοστική ίσως «δαρβινική ψευδαίσθηση» που μέλλει να εξαλειφθεί στον ορίζοντα μιας εξελιγμένης νευροεπιστήμης, ακολουθώντας την ιστορική τύχη δημωδών θεωριών σε άλλα πεδία.³⁷

Δεν είναι εδώ ο τόπος να μιλήσω εκτενώς για τη διαμάχη αναφορικά με το αν είναι δυνατόν να υπάρχει «επιστήμη του νου». Πρέπει όμως να έχουμε κατά νουν ότι την εξαλειπτική εννόηση δεν την υπαγορεύουν «δεδομένα» της κατ' αίσθηση εμπειρίας – τουναντίον θα έλεγα– ούτε «επιστημονικά δεδομένα». Ως φιλοσοφική θεωρία, ο

---

36 Millikan 1993β, 86-87.

37 Για τις δυσκολίες που αντιμετωπίζει ένας μη αναγωγικός υλισμός, βλ. Kim 1998 και 2005. Για πολύ εύληπτη παρουσίαση του εξαλειπτικού υλισμού, βλ. Churchland 1988, κεφάλαιο 3· βλ. επίσης Stich 1985. Για πρώιμες διατυπώσεις του εξαλειπτισμού βασισμένες στη μεταθετικιστική ιστορίζουσα φιλοσοφία των επιστημών και στον πραγματισμό, βλ. Feyerabend 1981/(1963) και Rorty 1970/(1965).

εξαλειπτισμός αναδείχθηκε με υπόβαθρο επιχειρήματα και παραδοχές οντολογικού, γνωσιολογικού και μεθοδολογικού χαρακτήρα. Το υπόβαθρο αυτό δεν το διαμόρφωσαν μόνο εκδοχές του συμπεριφορισμού· ιδιάζουσα θέση σ' αυτό έχει, κατ' εμέ, η αφετηριακή σημασιολογική ενόραση του Bolzano. Σε μιαν άλλη επιχειρηματολογική γραμμή, η θεώρηση των νοητικών δυνάμεων υπό πρίσμα επιτελεστικό, και οι θεωρήσεις που αποδίδουν το πρωτείο στο σώμα και στην, αδιαμεσολάβητη από αναπαραστάσεις και έννοιες, δυναμική διάδραση σώματος-κόσμου, κατατείνουν και αυτές στην εξαλειπτική επιλογή.³⁸

Το ερώτημα, υπέρ ή κατά των αναπαραστάσεων και, συναφώς, υπέρ ή κατά των εννοιών δεν απαντάται ευθέως. Η απάντηση εξαρτάται από τις αρετές των αντίστοιχων θεωριών, όσων εγκολπώνονται αφενός αναπαραστάσεις και έννοιες και όσων τις εκβάλλουν αφετέρου. Όταν στόχος είναι η έλλογη διερεύνηση του ανθρωπίνου βιώματος, το να συνυπολογίζονται οι αρετές αυτές –συστηματικότητα, εμπειρική επάρκεια, εξηγητική και προγνωστική ισχύς, μεθοδολογική γονιμότητα– μπορεί να συμβάλει στην υπέρβαση ιδεοληπτικών αντιπαραθέσεων. Και πάλι όμως, η ετυμηγορία μετά από έλλογη στάθμιση του κατά πόσον πληρούνται τα «αρεταϊκά» κριτήρια θα εξαρτάται από την ερμηνευτική στάση –ρεαλιστική, αντιρεαλιστική ή αγνωστικιστικά εργαλειακή– έναντι των θεωριών. Ωστόσο, μια αντιρεαλιστική, εξαλειπτική στάση αναφορικά με τις αναπαραστάσεις και τις έννοιες εξαλείφει συνάμα τη διαφορά ανάμεσα στον άνθρωπο και σε μη νοήμονα συστήματα με αρκούντως παρόμοιες επιτελεστικές επιδόσεις. Κατ' εμέ, αυτή η διαφορά είναι γνωστικώς, αν μη τι άλλο, ενδιαφέρουσα.

Μυχίως, λοιπόν, η τύχη των εννοιών είναι συνυφασμένη με την τύχη του ανθρωπολογικού ερωτήματος.

38 Δεν μπορώ να αναφερθώ εδώ στην τεράστια αντιαναπαραστατική γραμματεία φιλοσοφικής και επιστημονικής και τεχνολογικής εμπνεύσεως που έχει συσσωρευθεί κατά τις τελευταίες δεκαετίες· για μια καλή κριτική επισκόπηση, βλ. Kirchhoff 2011.

Γιώργος Μαραγκός
Αναπλ. καθηγητής
Τμήμα Φ.Κ.Σ.
Πανεπιστήμιο Κρήτης
gmaragos@phl.uoc.gr

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΕΣ ΠΑΡΑΠΟΜΠΕΣ

Πλάτων, *Θεαίτητος*, 1996, Oxford Classical Texts, τ. Ι. Oxford: Oxford University Press.

Anderson, J.R. και C. Lebiere 1998. *The Atomic Components of Thought*. Hillsdale, NJ: L. Erlbaum.

Austin, J.L. 1979. Are There *a priori* concepts?. *Philosophical Papers*, 32-54.

Bolzano, B. 1837. Heinroth, J.Ch.A. (επιμ.): Bernard Bolzano, *Wissenschaftslehre*. 1. *Versuch einer ausführlichen und größten Theils neuen Darstellung der Logik* *The MITsteter Rücksicht auf deren bisherige Bearbeiter*. Sulzbach: J.E. v Seidel.

Bonitz, H. 1870/1955. *Index Aristotelicus*. Graz: Akademische Druck- u. Verlagsanstalt.

Bruner J.S., J.J. Goodnow και G.A. Austin 1956. *A Study of Thinking*. New York: Wiley.

Burge, T. 1979. Individualism and the Mental. *Midwest Studies in Philosophy* 4: 73-121.

Carey, S. 1987. *Conceptual Change in Children*. Cambridge, MA: MIT Press.

Carey, S. 2009. *The Origin of Concepts*. New York: Oxford University Press.

Carey, S. και E. Spelke 1996. Science and Core Knowledge. *Philosophy of Science* 63: 515-33.

- Chi, M.T.H. 1992. Conceptual Change within and across Ontological Categories: Examples from Learning and Discovery in Science. R. Giere (επιμ.), *Cognitive Models of Science*. Minneapolis: University of Minnesota Press, 129-86.
- Churchland, P.M. 1988. *Matter and Consciousness*. Cambridge, MA: MIT Press.
- Coffa, J.A. 1991. *The Semantic Tradition from Kant to Carnap. To the Vienna Station*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Cowie, F. 2002. *What's Within. Nativism Reconsidered*. Oxford: Oxford University Press.
- Dretske, F. 1981. *Knowledge and the Flow of Information*. Cambridge, MA: MIT Press.
- _____, 1995. *Naturalizing the Mind*. Cambridge, MA: MIT Press.
- Dyson, H. 2009. *Prolepsis and Ennoia in the Early Stoa*. Berlin: W. de Gruyter.
- Ereshefsky, M. 2010. Species. *The Stanford Encyclopedia of Philosophy (Spring 2010 Edition)*. Edward N. Zalta (ed.), <<http://plato.stanford.edu/archives/spr2010/entries/species/>>.
- Feyerabend, P.K. 1981/(1963). Materialism and the mind-body problem. *Realism, rationalism and scientific method*. Cambridge: Cambridge University Press, 161-75.
- Fodor, J.A. 1975. *The Language of Thought*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- _____, 1998. *Concepts*. Oxford: Clarendon Press.
- _____, 2008. *Lot 2: The Language of Thought Revisited*. Oxford: Oxford University Press.
- Fodor, J.A. και E. Lepore 1996. The red herring and The pet fish: why concepts still can't be prototypes. *Cognition* 58: 253-70.
- Frege, G. 1891. Funktion und Begriff. Günther Patzig: Gottlob Frege, *Funktion, Begriff, Bedeutung*, 1969. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.
- _____, 1892. Über Sinn und Bedeutung. *Ό.π.*, 40-65.
- Gettier, E. 1963. Is justified true belief knowledge?, *Analysis* 23: 121-23.
- Gilson, E. 1944. *La philosophie au moyen âge*. Paris: Payot.
- Goldman, A.I. 1993. *Philosophical Applications of Cognitive Science*. Boulder, CO: Westview Press.

- Gopnik, A.M. και A.N. Meltzoff 1998. *Words, Thoughts and Theories*. Cambridge, MA: MIT Press.
- Granger, G.G. 1994. *Formes, opérations, objets*. Paris: Vrin.
- Hull, D. 1965. The effect of essentialism on taxonomy: two thousand years of stasis. *British Journal for The Philosophy of Science* 15: 314-26.
- Husserl, E. ²1913. *Logische Untersuchungen*, τ. 2, μέρος 1. Halle: Niemeyer.
- Jackendoff, R. 1994. *Patterns in the Mind. Language and Human Nature*. New York: Basic Books.
- _____, 2002. *Foundations of Language. Brain, Meaning, Grammar, Evolution*. Oxford: Oxford University Press.
- Kamp, H. και B. Partee 1995. Prototype Theory and compositionality. *Cognition* 57: 129-91.
- Kant, I. 1800. *Logik*, Akademie Aufgabe, τ. IX.
- Karamanolis, G. 2006. *Plato and Aristotle in Agreement? Platonists on Aristotle from Antiochus to Porphyry*. Oxford: Oxford University Press.
- Karmilof Smith, A. 1992. *Beyond Modularity. A Developmental Perspective on Cognitive Science*. Cambridge, MA: MIT Press.
- Kim, J. 1998. *Mind in a Physical World*. Cambridge, MA: MIT Press.
- _____, 2005. *Physicalism, or Something Near Enough*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Kirchhoff, M.D. 2011. Anti-representationalism: Not a Well-founded Theory of Cognition. *Res Cogitans* 2: 1-34.
- Komatsu, L.K. 1992. Recent Views of Conceptual Structure. *Psychological Bulletin* 112: 500-26.
- Kripke, S. 1972. *Naming and necessity*. D. Davidson και G. Harman (επιμ.), *Semantics of Natural Language*. Dordrecht: D. Reidel, 251-355.
- Kuhn, T.S. 1962. *The Structure of Scientific Revolutions*. Chicago: University of Chicago Press.
- Margolis, E. και S. Laurence (επιμ.) 1999. *Concepts*. Cambridge, MA: MIT Press.
- Mayr, E. 1970. *Populations, Species, and Evolution*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- _____, 1982. *The Growth of Biological Thought*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- _____, 1989. Species Concepts and Their Application. M. Ruse (επιμ.), *Philosophy of Biology*. New York: Macmillan, 136-45.

- Medin, D.L. και B.H. Ross ²1996. *Cognitive Psychology*. Orlando, FL: Harcourt Brace.
- Millikan, R. 1984. *Language, Thought, and Other Biological Categories*. Cambridge, MA: MIT Press.
- _____, 1993α. *White Queen Psychology*. Cambridge, MA: MIT Press.
- _____, 1993β. Biosemantics. *Ό.π.*, 86-87.
- Murphy, G.L. 2002. *The Big Book of Concepts*. Cambridge, MA: MIT Press.
- Neale, W. και M. Kneale 1962. *The Development of Logic*. Oxford: Clarendon Press.
- Nersessian, N. 2008. *Creating Scientific Concepts*. Cambridge, MA: MIT Press.
- Normore, C.G. 1991. Ockham on Mental language. J.-C. Smith (επιμ.), *Historical Foundations of Cognitive Science*. Dordrecht: Kluwer.
- Osherson, D.N. και E.E. Smith 1981. On the adequacy of prototype Theory as a Theory of concepts. *Cognition* 11: 237-62.
- Overton, W. 1984. World views and their influence on psychological Theory and research: Kuhn-Lakatos-Laudan. *Advances in Child Development and Behavior* 18: 191-226.
- Özdemir, G. και D.B. Clark 2007. An Overview of Conceptual Change Theories. *Eurasia Journal of Mathematics, Science & Technology Education* 3: 351-61.
- Papineau, D. 1993. *Philosophical Naturalism*. Oxford: Blackwell.
- Popper, K.R. 1959/1968. *The Logic of Scientific Discovery*. London: Hutchinson.
- _____, 1972. *Objective Knowledge*. Oxford: Oxford University Press.
- Prinz, J. 2012. *Beyond Human Nature. How culture and experience make us who we are*. New York: Norton.
- Putnam, H. 1975α. Is semantics possible? *Mind, Language and Reality. Philosophical Papers*, τ. 2. Cambridge: Cambridge University Press, 139-52.
- _____, 1975β. The meaning of ‘meaning’. *Ό.π.*, 215-71.
- Quine, W.v.O. 1952α. Two dogmas of empiricism. *From a Logical Point of View*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- _____, 1952β. Reference and modality. *Ό.π.*, 139-59.
- _____, 1960. *Word and Object*. Cambridge, MA: MIT Press.
- _____, 1969. *Ontological Relativity and Other Essays*. New York: Columbia University Press.

- Rorty, R. 1970/(1965). Mind-body identity, privacy and categories. C.V. Borst (επιμ.) 1970, *The Mind-Brain Identity Theory*. London: Macmillan, 187-213.
- Rosch, E. και C.B. Mervis 1975α. Family Resemblances: Studies in The Internal Structure of Categories. *Cognitive Psychology* 7: 573-605.
- Rosch, E. 1975β. Cognitive Representations of Semantic Categories. *Journal of Experimental Psychology. General* 104: 192-233.
- Rosch, E., C.B. Mervis, W.D. Gray, D.M. Johnson και P. Boyes-Braem 1976. Basic Objects in Natural Categories. *Cognitive Psychology* 8: 382-439.
- Ryle, G. 1949. *The Concept of Mind*. London: Hutchinson.
- Sanbach, F.H. 1930. Έννοια and πρόληψις in the Stoic theory of knowledge. *Classical Quarterly* 24: 44-51.
- Scholz, H. 1959. *Abriss der Geschichte der Logik*. Freiburg im Breisgau: Alber.
- Smith, E.E. και D.L. Medin 1981. *Categories and Concepts*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- _____, 1984. Concepts and Concept Formation. *Annual Review of Psychology* 35: 113-38.
- Sokolowski, R. 2008. *Phenomenology of the Human Person*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Spade, P.V. 1985. *A Survey of Mediaeval Philosophy*, <http://pvspade.com/Logic/docs/The%20Course%20in%20The%20Box%20Version%202_0.pdf>.
- Stich, S. 1985. *From Folk Psychology to Cognitive Science: The Case Against Belief*. Cambridge, MA: MIT Press.
- Wissenschaftliche Weltauffassung. Der Wiener Kreis. Veröffentlichungen des Vereines Ernst Mach*. Wien: Artur Wolf Verlag, 1929 (χωρίς όνομα συγγραφέως), <<http://neurath.umcs.lublin.pl/manifest.pdf>>.
- Wittgenstein, L. 1953/*2009. *Philosophical Investigations*. Oxford: Blackwell.
- Wolfram, S. 1989. *Philosophical Logic*. London: Routledge.
- Zadeh, I.A. (1982). A note on prototype Theory and fuzzy sets. *Cognition* 12: 291-97.

Concepts

GEORGE MARAGOS

Abstract

HISTORICALLY, the emergence of the concept ‘concept’ as a technical term in philosophy was a slow and tortuous process during the Greek and the Latin antiquity and the Middle Ages. Modern conceptions of concepts as constituents of thought and as species of the genus representation, date back roughly to the 18th century in the work of Kant, among others. In the early 19th century, Bolzano had the decisive intuition that philosophical analysis by means of mental entities such as concepts could be carried out instead at an objective semantical realm. This intuition was taken up by Frege in his researches into the foundations of mathematical knowledge and thus the “linguistic turn” in philosophy was brought about. Beyond philosophy, concepts are ubiquitous in various disciplines such as psychology and linguistics.

In recent decades there has been a marked departure from the “classical” conception of concepts as definable by necessary and sufficient conditions in favour of a conception based on ideas elaborated in philosophical contexts, e.g. in Wittgenstein’s notion of “family resemblance”. Methodologically, the anticlassical stance, though not without problems of its own, prompted a vast research program in cognitive and developmental psychology.

More recently, a radical turn was made in the conception of concepts: there are calls for the elimination of representations in general and thus of concepts in particular, as tied to obsolete, folk ideas about the mind. Such claims should be assessed against a background of rational criteria addressing the cognitive merits of those theories that endorse representations and concepts and those that eliminate them from their anthropological explanatory schemes.

